

NODIRABEGIM LIRIKASI HAMDA FORS-TOJIK TILLARIDAGI SHE'RLARI.

Matluba Hamrayeva Odilbekovna

UrDU Adabiyotshunoslik: o'zbek adabiyoti mutaxassisligi magistranti hamda Xorazm viloyati Yangiariq tumani 28-son maktabda ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Nodirabegim hayoti va ijodi, lirikasi, hamda fors-tojik tillarida yaratilgan she'rlari, adabiy merosi, o'zbek adabiyotiga qo'shgan hissasi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Nodirabegim, tazkira, lirika, she'riyat, adabiyot, lirik asarlar.

XVIII asr oxiri-XIX asrning birinchi yarmida markazlashgan Qo'qon xonligi o'z taraqqiyotining yuqori bosqichiga ko'tarildi. Mazkur mamlakatda iqtisodiy hayot ancha jonlandi, shu tufayli xalq ma'naviy-madaniy turmushida katta ijobiy o'zgarishlar yuz berdi. Yozma adabiyot, ilm-fan, turli san'at va hunarlar rivoj topdi, Qo'qon tom ma'noda shoirlar, fozillar shahriga aylandi. Bu yerdan o'zbek va tojik adabiyotiga munosib hissa qo'shgan shuaro, ulamolar yetishdi. Mavlono Fazliy Namangoniyning mashhur "Majmuai shoiroi" ("Shoirlar to'plami") tazkirasidan ma'lum bo'lishicha shu davrda Qo'qon adabiy muhitida 85 shoir yashab, ijod etgan. Mazkur tazkiraga kiritilmagan Nodira ham ana shu muhitda kamol topdi. Xalqimizning go'zal, oqila, fozila farzandi tarjimai holiga doir mufassal ma'lumotga ega emasmiz. Shoiraning o'zbekcha devoni debochasida, zamondoshlari asarlarida uning asl ismi, shaxsiyati, din, madaniyat homiysi sifatida qilgan ishlari haqida muhim ma'lumotlar bor. Shoiraning asl ismi Komila bo'lganligini Nodira haqida ilk bor maqola yozgan serqirra ijodkor Lutfulla Olimiy, O'zFA muxbiri a'zolari-Olim Sharafuddinov, Aziz Qayumov, filologiya fanlari nomzodi, shoir O'tkir Rashid o'z maqolalarida alohida qayd etganlar. Saroy doirasida uni "Mohlar oyim" deb ataganlar. Zamondoshlari "Uzlat Nodira", Abdurahmon Mirzo kabilar asarlarida Nodirani "Oyim", "Xonim" deganlar. Sharq adabiyotida Robia, Ismati va Oysha (XI asr), Munisa Ho'jandiy, Sittixonim Mutriba (XII asr), Jahonxotun (XIV asr), Munajjima va Mehri (XV asr), Gulbadanbegim, Gulchehrabegim (XVI asr), Nurjahonbegim va Zebunniso (XVI-XVII asrlar), Mahzuna, Notavon va Uvaysiy (XVIII-XIX asrlar), Muazzamxon va Nazimaxonim (XIX-XX asrlar), shoira Anbar va boshqa o'nlab shoirlar singari shuhrat topgan

Mohlaroyim Nodira XIX asr o'zbek adabiyotida quvonch va g'azabni, visol xursandliklari va hijron alamlarini, tinch hamda osoyishta yashash umidlari va bu umidlar qarshisidagi fojiali hollarni o'z ijodida aks ettirganligi bilan mashhurdir. Mavlono Nodir tomonidan xilma-xil "sharofat" lari, "karam bobida yuz erdin ziyoda" fazilatlarini, aql va idroki ta'riflangan Nodira aristokrat oilaga mansubligi bilan, o'z zamondoshlari bo'lgan kosib qizi Uvaysiy va tog'lik bechora Mahzunadan farq qilardi. Mohlaroyim-Nodira XVIII asr oxiri va XIX asrning birinchi yarmida yashab ijod etgan, ajoyib she'rlari bilan o'zbek mumtoz adabiyoti tarixida o'ziga xos o'rin tutgan ma'rifatparvar shoira, davlat arbobi, madaniyat va adabiyot homiysidir. Mohlaroyimdan bizgacha Komila, Nodira, Maknuna taxalluslari bilan o'zbek va fors-tojik tillarida yaratilgan lirik asarlardan iborat kattagina adabiy meros yetib keldi. Mohlaroyim 1792 yili Andijon hokimi Rahmonqulibiy oilasida tavallud topdi. Shoiraning ota-onasi Amir Temur xonadoniga mansub edi. Uning onasi Oyshabegim shoir tabiatli donishmand ayol bo'lgan. Mohlaroyim shu muhitda tarbiya oldi, xalqimiz tarixi, madaniyati, ilm va adabiyotidan yaxshigina xabardor bo'lib o'sdi. Yoshligidan o'tkir zehni, nozik tabiati va shoirona salohiyati bilan ajralib turgan Mohlaroyim she'riyatga erta havas qo'ydi. Ustoz Navoiy, Jomiy va Bedil kabi allomalarning asarlariga bo'lgan e'tiqod bilan ruhan barkamollashib bordi. Ma'lumki, bu yillarda Qo'qon xonligini Olimxon idora qilardi. Uning ukasi Umarxon esa Farg'ona vodiysining nufuzli shaharlaridan bo'lgan Marg'ilonda hokim edi. Umarxon va Mohlaroyim 1807 yilda turmush quradilar. Shu munosabat bilan Mohlaroyim Marg'ilonga keladi. Qo'qon xonligida davom qilib kelayotgan ziddiyatlar oqibatida 1810 yil Olimxon qatl etilib, unig o'rniga Umarxon taxtga ko'tariladi. Shundan boshlab Mohlaroyim taqdiri Qo'qon bilan bog'lanib qoladi. Uning shoira sifatida keng ko'lamda ijod maydoniga kirib kelishi ham shu yillarga to'g'ri keladi. Amiriy taxallusi bilan lirik she'rlar yozgan Umarxon shoiraning ustozidir. Mohlaroyim Qo'qonda xon saroyida ekan, davlat ishlaridan ham voqif bo'lib boradi. Xususan, adabiyot va san'at ahli bilan yaqinlashishga, davr she'riyatini yuqori ko'tarishga astoydil kirishadi. Mohlaroyim va Umarxonning oilasida Muhammad Alixon va Sulton Muhammadxon ismli ikki o'g'il tug'iladi. 1822 yili Umarxon vafotidan keyin 14 yoshli Muhammad Alixon davlatni boshqarishga kirishadi. O'ttiz yoshida beva qolgan Nodirabegim ham yosh xonning yonida mamlakatni boshqarish ishida faol ishtirok eta boshlaydi. Nodira davlat va mamlakat ishlarini tadbir va adolat bilan idora qilishda homiylik namunalarini ko'rsatarkan, bu yillarda mamlakatda birmuncha osoyishtalik saqlandi. Qo'shni o'lkalar va ularning hukmdorlari bilan savdo-sotiq va boshqa sohalarda

hamkorlik amalga oshirildi. Shoira mamlakatdagi qurilishlar sohasida olib borgan ishlari, madaniyat va adabiyot borasida ko'rsatgan tashabbuskorliklarini o'zining devoni debochasida shunday deb ta'kidlaydi: "... Sayyidu sodot, mashoyixu ulamolardin tuhaf va hidiya birla duolar oldim. Masokin va benavolarga xayru ehsonlar birla bahra etkurdim. Karam va ato xonidan fuqaro xalqini mamnun va mustag'in aylab, marhamat va shafqatlar ko'rguzdim. Va javorida madrasai fayzosor ulumi diniy talabalarig'a bino qildim. Jiddu jahd birla sipohiytag'a anjom, fuqarolarg'a orom yetkurdim. Mamlakatni obod, musta mandlar ko'nglini shod qildim. Ulamoi din rivojlarig'a imdod yetkurdim, to shari sharif rivoj topdi, zuhd ahlig'a ixlos va aqidatan zohir qildim, to din va millat kamol topdi. Fazlu donish qabilasig'a shafqat marhamatdin oncha inoyatlar ko'rguzdimkim e' tibor darajasig'a taraqqiy qildilar. Mushafi sharif va kutubi diniy va rasoyili yaqiniy ko'p yozdirdim. Barchasini xolisanillah vaqf qildim". Nodira hali Andijondaligidayoq faqat husn-latofati, zeboligi bilangina emas, balki aql-idroki, donoligi, ilm fanga mayli, adabiyotga ishtiyoqi bilan ham ko'zga chalina boshlagan edi. Uning xat-savod chiqarib, eski maktablarda o'qilishi rasm bo'lib qolgan Sa'diy, Hofiz, Navoiy, Jomiy, Fuzuliy, Bedil asarlarini mutolaa qilishi Qo'qonda yana ham kuchaydi. Nodira xon kutubxonasidan istaganicha foydalanar va she'r yozishni mashq qilishda avvalo Umarxon (Amiriy) va so'ngra uning saroyidagi shoirlardan maslahat olar, ularning adabiy munozaralaridan manfaatlanar edi. Nihoyat, u shoira sifatida kamolga yetib, hammaga ma'qul va manzur asarlar yaratdiki, haqiqatan ham, uning go'zal va sermazmun so'zlarini o'qiganda, "ahli davron marhabo" demay qo'ymas edi:

Nodira har so'zki, nishon ayladim,
Aydi anga ahli davron marhabo!

Zamondoshlaridan shoir Xotifning guvohlik berishicha, Mohlaroyim "mamlakat nizomi va xalq ehtiyojlarini tadbir va adolat rasmida kamoli aql va farosat bilan shunday olib bordiki, tamomi umaro va fuzalolar davrasida yagonai zamona, "Nodirai davron" bo'lib tanildi va xalqlar taxsiniga sazovor bo'ldi". Mohlaroyim-Nodiraning yuqorida qisman tahlil qilingan she'rlari uning o'zbekcha va tojikcha devonlaridan keltirilgan. Tojikcha devon muqaddimasida noma'lum kotib-shoiraning Mohlaroyim fazilatlarini va xizmatlarini haqida "Kamol dengizining gavhari, izzu iqbol sadafining durri noyobi, ul xotinlar toji" degan so'zlari; shuningdek, Nodiraning o'zbekcha va tojikcha "yoqimli va shirin-shirin she'rlar yozganligi haqida qaydlar muhim ahamiyatga egadir. Chunki shu 4182 sonli "Devon" ida keltirilgan she'rlar muqaddimada qayd etilgan fikrlarni to'la

tasdiqlaydi.5000 misradan ko‘proq bo‘lgan 333 she’ rni o‘z ichiga olmish bu “ Devon” dagi g‘azallarning birida Nodira: “ Men gavharlikda Jayhun daryoga yetsam ham, bir qatra suvman, qadru martabadan osmonga yetsam ham, bir zarra tuproqman” deb quyidagilarni yozadi:

Qatrai obam gar az gavhar ba Jayhun merasam,
Zarrai xokam gar az rif’ at ba gardun merasam.

Bu yurak so‘zlari Maknunaning olijanoblik, kamtarlik fazilatlaridan darak beradi.Katta falsafiy fikrlar bilan to‘la bo‘lgan bu “ Devon” dagi she’ rlarning birida shoira:

To buvad poi jahdi Maknuna
Az sari justujo‘ nagardam boz

(Maknunaning oyoqlari harakatda ekan, izlanishdan qolmaydi),-desa, boshqa bir she’ rida;

Umed hast ki, subhi umedi birasad,
Nihoyati shabi zindoni balo birasad.

(Umidimiz borki, iqbol quyoshga chiqajak, zindon qorong‘uliklariga ham nihoya yetajak),- deb yaxshi kunlarni orzu qilardi. Shoira falakning mojarolariga, “ dardu alamga muftalo” qiluvchi holatlarga e’ tiroz bildirib, inson erkinligi to‘g‘risida o‘ylagan. “ Zindon qorong‘uligiga barham beruvchi” “ Iqbol quyoshi” porlab chiqishini orzu qilgan.Mohlaroyimning yaqinda Namanganda topilgan yangi devoni hijriy 1239 (milodiy 1824) yilda tuzilgan bo‘lib, unda shoiraning Nodira, Komila, Maknuna taxalluslari bilan bitilgan o‘zbekcha va tojikcha 120 she’ ri keltirilgan.Devonda Xotir, Hoziq, Gulxaniy, Miskin, Dabir, Mushrif, Fazliy she’ rlari bilan birga, hozirgacha adabiyotimizda noma’ lum bo‘lgan shoir Nodirning 111 g‘azali ham bor. Muhimi shundaki, bu devonga Navoiyning “ Ko‘ngul jon birla bo‘ldi hamrahing, men dard ila turdum” , Mullo Abduqodir Bedilning “ Ilohi pora tamkindeh dami vahshi nigohonro” kabi g‘azallariga shoira tomonidan bog‘langan muhammaslar ilova qilingan.Devondagi 103 banddan iborat muxammaslar, 11 bandlik ikki musaddas, 5 bandlik musamman, 8 bandlik tarkiband va 10 bandlik muashshar shoiraning faqat g‘azal janrida emas, balki boshqa xilmal xil janrlarda ham mahorat bilan qalam tebratganini ochiq ko‘rsatib turadi. Misol uchun shoiraning firoqnoma tarsidagi muashsharidan bir bandini ko‘zdan kechiraylik.

Ohkim behad menga javru jafo aylar falak,
Furqat ichra qismatim dardu-balo aylar falak.
Yerdin ayru manga ko‘p mojarro aylar falak,

G'am bila guldek yuzimni qahrabo aylar falak.
Bevafodir oqibat, kimga vafo aylar falak,
Hasratu dardu alamga mubtalo aylar falak.
Yorning albatta yoridan judo aylar falak,
Gul bila bulbulni bebargu navo aylar falak.
Hech kim yorab jahonda yoridin ayrilmasun,
Jondin ortiq mehribon dildoridin ayrilmasun.

Bu misralardan ayonki, she' riyatning har qanday shaklida ham o'z fikrlarini ravon ifodalay olgan shoira, boshiga qanchalik kulfatlar tushmasin, umid tonglariga yetmoqchi, qorong'i zindon oqshomlaridan yorug'likka chiqmoqchi bo'lgan. Shoira qandaydir ilm, ma' rifat va madaniyat rivojiga yo'l beruvchi sharoitlarga intiladi.

Xulosa:

Nodiraning adabiy merosi o'zbek she'riyatining go'zal sahifalarini tashkil etadi. Uning o'zbek va fors tillarida bitilgan devonlari, shoira she'rlari kiritilgan bayozlar bizgacha yetib kelganki, ularda mumtoz qalam sohibining 10 ming misradan ko'p lirik asarlari jamlangan. U mumtoz poeziyamizning asosan g'azal, muxammas, musaddas, musamman, tarji'band, tarkibband, firoqnoma kabi janrlarida qalam tebratdi. Nodira Hofiz, Lutfiy, Alisher Navoiy, Fuzuliy, Bobur, Mashrab, Bedil, Huvaydo kabi sharq adabiyotining ulug' siymolari an'analaridan ayol qalbining nozik tuyg'ularini aks ettirishda samarali foydalandi. Nodira g'azallarida vafo, muruvat, odamiylik, poklik, sadoqat tuyg'ulari ulug'landi. Uning lirik qahramoni nomus va hayoni yuksak darajada qadrlagan, sevgida, insoniy muomalada iffat, odob va andisha saqlashga ahd qilgan sadoqatli ayol, vafodor do'stdir. Nodiraning ishqiy g'azallari Shashmaqom yo'llarining boy bir qismini tashkil etadi. Bu g'azal-qo'shiqlar inson qalbini ilitadi, unda go'zallik va nafosatga nisbatan muhabbat uyg'otadi, aqli, xulqi va badiiy didini boyitadi. Shu ma'noda, uni rok muhabbat, sadoqat va vafodorlik kuychisi sifatida qadrlaymiz. Uning mana bu g'azali zamirida qanchalik chuqur ma'no, dard, hikmatga moyil badiiylik yotganligiga ishonch hosil qila olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nodira. Asarlar 2 tomlik./ (Muharrir M. Munzoda, tarjimonlar: M.Qodirova va A. Azizov.-T.: Adabiyot va san' at nashr., 1998.
2. Nodira. Devon /Mas' ul muharrir A. Qayumov.-T.:Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashr., 2001.
3. Nodira. Devon. O'zbek va fors-tojik tillardagi she' rlar.-T.: O'zbekiston, 1993.
4. Nodira. Ey sarviravon. T., 1993.

5. Nodira va Uvaysiy. Devon. T., 1995.
6. A.Qayumov. Asarlar. 1-2-3-4-5-kitoblar. T.: “ Mumtoz so‘ z” . 2008-2009.
7. A.Qayumov. She’ riyat jilolari. T., 1993.